

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 821.111.09:316.772.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.9>

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ОСУДУ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМУНІКАТИВНО ЗНАЧИМОГО МОВЧАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

PECULIARITIES OF CONDEMNATION EXPRESSION BY MEANS OF COMMUNICATIVELY SIGNIFICANT SILENCE (A STUDY OF ENGLISH FICTION DISCOURSE)

Круглій О.Р.,

orcid.org/0000-0001-6346-8821

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та перекладу
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Черняк О.П.,

orcid.org/0000-0002-3848-0690

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та перекладу
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Комунікація – це не лише процес безперервного говоріння. Дуже часто вербальне спілкування містить в собі мовчання. Мовчання іноді означає більше, ніж слова, воно несе різне значення в залежності від теми, учасників, обстановки та культури спілкування. Невербальні компоненти постають правдивими індикаторами емоційного стану комуніканта. Саме невербальні засоби дають можливість зрозуміти справжні почуття та думки співрозмовника, оскільки їх поява обумовлена імпульсами підсвідомості. Як феномен невербального спілкування мовчання виконує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції.

В статті проаналізовано роль мовчання у вираженні емоційної реакції осуду на матеріалі англomовного художнього дискурсу. Визначено основні ознаки мовчання як невербального засобу комунікації; виявлено природу лінгвістичного та прагматичного аспектів комунікативного мовчання, з'ясовано статус силенціального ефекту, досліджено особливості вираження осуду за допомогою мовчання в англomовному художньому дискурсі. Виявлено, що мовчання досить часто використовується для вираження осуду. Для опису мовчання і пауз хезитації автором в тексті використовуються різноманітні лексичні одиниці (дієслова, іменники, дієслівні й іменні сполучення), а також пунктуаційні засоби. Комунікативно значиме мовчання зберігає зміст висловлень осуду. Виявлено, що основна причина мовчазного вираження осуду – небажання образити об'єкт осуду. Іноді мовець вважає недоцільним висловлювати свою точку зору вголос, знаючи, що його висловлення не матиме належного ефекту, або він не може виразити свої почуття словами, тобто вербалізувати свої емоції. Отже, мовчання виражає реакцію на таку дію, що вимагає оцінки в ситуації, коли від словесного оформлення бажано відмовитись.

Ключові слова: невербальні засоби комунікації, мовчання, висловлення осуду, комуніканти, дискурс.

Communication is not only the process of continuous talking. Very often, verbal communication contains silence. Silence sometimes means more than words, it carries different meanings depending on the topic, participants, setting and culture of communication. Non-verbal components appear as true indicators of the communicator's emotional state. It is non-verbal means that make it possible to understand the real feelings and thoughts of the interlocutor, since their appearance is due to subconscious impulses. As a phenomenon of non-verbal communication, silence performs communicative, perceptive and interactive functions.

The article analyzes the role of silence in expressing the emotional reaction of condemnation on the material of English fiction discourse. The main signs of silence as a non-verbal means of communication are defined; the nature of linguistic and pragmatic aspects of communicative silence is revealed, the status of the silencing effect is clarified, the peculiarities of expressing condemnation through silence in English fiction discourse are investigated. It has been found that silence is quite often used to express condemnation. The author of the text uses various lexical units (verbs, nouns, conjunctions), as well as punctuation means and pauses of hesitation to describe silence in the text. Communicatively significant silence preserves the content of condemnation statements. It has been found out that the main reason for the silent expression of condemnation is the reluctance to offend the object of condemnation. Sometimes the speaker finds it inappropriate to express his point of view out aloud, knowing that his statement will not have the proper effect, or he cannot express his feelings in words, that is, verbalize his emotions. Thus, silence expresses a reaction to such an action, which requires evaluation in a situation where it is desirable to abandon the verbal design.

Key words: non-verbal means of communication, silence, condemnation utterances, communication, discourse.

Постановка проблеми. Мовлення є основним, але не єдиним засобом спілкування. Поряд із вербальними актами комуніканти можуть також передавати інформацію іншими (невербальними) способами. Невербальні компоненти постають правдивими індикаторами емоційного стану комуніканта. Дослідження, проведене в галузі теорії комунікації, показало, що до 93 % “емоційного повідомлення” може бути передано невербально [10, р. 46]. Таке активне використання невербальних засобів у міжособистісному спілкуванні пояснюється тим, що вони сприймаються безпосередньо й тому сильніше впливають на об’єкт; вони передають найтонші відтінки ставлення, оцінки, емоцій.

Спостереження показують, що комунікація – це не лише процес безперервного говоріння. Дуже часто вербальне спілкування містить в собі мовчання. Дійсно, люди не завжди розмовляють, інколи вони надають перевагу мовчанню, і в деяких випадках мовчання ціниться більше, ніж розмова. Мовчання іноді означає більше, ніж слова. Безсумнівно, воно несе різне значення в залежності від теми, учасників, обстановки та культури спілкування. Мовчання як невід’ємна складова мовленнєвого спілкування заслуговує на ретельне вивчення.

Мовчання обов’язково багатозначне, незалежно від його особливої символічної природи. Як феномен невербального спілкування мовчання виконує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції. Мовчання пов’язано з нормами поведінки соціуму, потребує певних навичок та вмій. Переривання мовлення зумовлено пошуками відповідної форми висловлювання, дією психологічних та рефлексивних чинників, спрямовано на емоційний вплив мовця, його мовленнєві та невербальні дії.

Мета дослідження – проаналізувати роль мовчання у вираженні емоційної реакції осуду. Для досягнення поставленої мети вважаємо за необхідне вирішити наступні **завдання**, а саме: визначити основні ознаки мовчання як невербального засобу комунікації; виявити природу лінгвістичного та прагматичного аспектів комунікативного мовчання, з’ясувати статус силенціального ефекту, дослідити особливості вираження осуду за допомогою мовчання в англomовному художньому дискурсі.

Об’єкт дослідження – висловлення з іллокутивною силою осуду в англomовному художньому дискурсі. **Предмет наукового аналізу** – невербальні засоби передачі осуду в англomовному художньому дискурсі.

Актуальність роботи зумовлюється тенденцією сьогодення фокусувати увагу дослідників на вивченні закономірностей використання мовних одиниць, на вирішенні проблем комунікативно-функціонального аспекту мови, орієнтацією на вивчення людського фактору в мовленні та потребою докладного аналізу дискурсної специфіки стратегій і тактик вираження форм міжособистісної взаємодії. Отже, актуальним став аналіз семантичних, прагматичних та дискурсивних особливостей висловлень осуду, які передають негативне оцінне ставлення мовця до слухача. Особливий інтерес викликають висловлення, в яких осуд передається за допомогою невербальних засобів комунікації. І, зокрема, за допомогою мовчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після тривалого періоду нехтування мовчанню наразі приділяється підвищена увага в літературі соціолінгвістики та прагматики. У сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція осмислення мовчання у когнітивно-дискурсивній парадигмі. На потребу серйозного лінгвістичного дослідження мовчання вказує багато вчених [2; 4; 7; 9; 11]. Ідеться про комунікативно значиме мовчання, за допомогою якого передається інформація від одного комуніканта до іншого, і вона розшифровується на основі знання контексту, ситуації, пресупозицій та інших обставин, за яких відбувається процес спілкування [5, с. 77]. Ми поділяємо погляд Н. Д. Арутюнкової про те, що концепт мовчання формується на фоні поняття говоріння і є вторинним щодо нього [2, с. 108].

Невербальні елементи комунікації є важливим джерелом знань про поведінку людини, а точніше – про інформацію, якою людина володіє. Невербальні реакції пов’язані з несвідомим, яке значною мірою впливає на нашу поведінку. Людина як кібернетична система діє на підсвідомому рівні. Більшість наших ідей позначені підсвідомим. Антропологи вважають, що спочатку у людей розвивалася невербальна реакція, а потім – вербальна.

Чимало фахівців вважають, що невербальні реакції точніше за слова віддзеркалюють думки людини. Результатом запланованих дій може стати своєрідний феномен мовчання – *транс* (термін О’Коннора від англ. *downtime, транс* в НЛП), під час якого людина зосереджується на своєму внутрішньому стані, використовуючи його для когнітивної діяльності [6, с. 279-280]. Уважні спостереження за невербальними реакціями людини та їхня інтерпретація є стрижнем теорії НЛП, її

основою, які виникли положення про «репрезентативну систему» [3, с. 41].

Статус мовчання як одиниці комунікації може бути визначений відповідно до двох поглядів: як нульовий мовленнєвий акт (В. В. Богданов) і як знак (Г. Г. Почепцов). Г. Г. Почепцов трактує мовчання як знак, оскільки існує усвідомлене та навмисне його використання з боку відправника, при цьому адресат знає про навмисний характер мовчання і усвідомлює його значення [7, с. 90]. На думку В. В. Богданова, мовчання можна трактувати як нульову форму мовленнєвого акту, оскільки вербальне спілкування здійснюється лише за умови усвідомленого й навмисного використання мовних знаків і за наявності загального значення цих знаків, тобто на конвенційній основі їх використання [4, с. 17].

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі зростаючим інтересом до ролі людського фактору в мові, зв'язку мови й мислення, під впливом результатів, які останнім часом були одержані такими науками, як психолінгвістика, комунікативна психологія, когнітивна лінгвістика, почався перегляд поглядів на немовленнєві акти. Сміслові межі поняття “невербальна мова” виявилися значно ширшими від початкового значення, що містилося в самому терміні “відсутність мовлення” [1, с. 104]. Значний інтерес викликають такі категорії неявного мислення, як внутрішнє мовлення, мовчання, у яких інформація міститься в імпліцитній формі. Мовчання як невід’ємна частина мовленнєвого спілкування варте докладного вивчення. У нашому дослідженні ми спробуємо з’ясувати специфіку і причини мовчання при вираженні осуду.

Осуд – негативна оцінка дій і вчинків індивіда – у більшості випадків виникає як реакція на дії/бездіяльність співрозмовника або третьої особи, що зачепили особистісну сферу мовця [8, с. 7].

Для інтерпретації немовленнєвого акту осуду ми вважаємо за доцільне врахувати статусні ролі комунікативних партнерів. Осуд у формі мовчання може бути адресований лише близьким людям, друзям. Аналіз фактичного матеріалу показав, що основна причина вираження осуду мовчанням – небажання образити слухача. Наприклад:

(1) *"There is considerable debate on whether you are dead or kidnapped or fled. Most believe you live, wherever you are, or say they do. Some, a good many I fear, think... " His voice faded to silence.*

"That I've gone mad," Rand finished for him in the same level tone. Not a matter for concern, or anger. (R. Jordan. Snow: The Prologue to Winter's Heart, p. 28).

Не бажаючи образити осуджувану особу, мовець вирішує промовчати, але з цього мовчання об'єкт сам здогадується, що мовець має на увазі.

Мовчання для вираження осуду може також використовуватись, коли мовець вважає недоцільним висловлювати свій погляд вголос, знаючи, що його висловлення не матиме належного ефекту. Наприклад:

(2) *Purity wanted to open her mouth and berate all the men for letting this slick-talking "country bumpkin" win them over despite her having named him for a servant of hell. But she finally realized that she could not possibly persuade them, for Alvin would simply continue to act innocent and calm, making her look crazier and crazier the angrier she got. (O.S. Card. Heartfire, p. 91).*

Іноді мовець не може виразити свої почуття словами, тобто вербалізувати свої емоції, йому важко перевести внутрішнє мовлення в зовнішній план, оскільки при вираженні осуду його можуть переповнювати почуття гніву, образи, невдоволення. Проаналізуємо приклад:

(3) *Phillip didn't answer, but no one expected him to. What Octavia had done was beyond any words he could find, that anyone could find. (S. Lewis. Obsession, p. 582).*

Мовець нічого не сказав, але з контексту видно, що він має сильні почуття. Філіп осуджує те, що зробила Октавія настільки сильно, що йому важко виразити це словами, і навіть ніхто не очікує, що він щось скаже. У цьому випадку мовчання не супроводжується іншими компонентами (невербальними чи вербальними), тому воно може бути декодовано лише за допомогою прагматичного контексту.

Отже, мовчання виражає реакцію на таку дію, що вимагає оцінки в ситуації, коли від словесного вираження бажано відмовитись. Мовчання є найслабшою формою вираження осуду, оскільки, як пише Н. Д. Арутюнова [2, с. 112], воно оцінюється менш суворо комунікативними партнерами, особливо в соціальному контексті, ніж здійснення явно негативної дії. Не можна не відзначити залежність інтерпретації актів мовчання від психічного стану й темпераменту комунікантів, від ситуації, що склалася (у якій розмова може виявитись зайвою). Наприклад:

(4) *The next few minutes passed in silence. Miles was about halfway through a mental review of all the branching possibilities they had hammered out for this evening's action when they pulled up in front of a row of ancient, three-story houses crammed together along a crescent street. They seemed very dark and quiet, unoccupied, apparently in process of*

condemnation or renovation. (L. McMaster Bujold. Brothers in Arms, p. 62);

(5) *It was, of course, a taunt, a challenge, and coming from a woman would be seen as even more of an insult. If Trennier answered, Liz didn't hear him. What she did hear, or more properly feel, was a sudden silence. A mental silence, a psychic serenity. Or was it more properly a sullen silence, the calm before the storm? (B. Lumley. E-Branch: Invaders, p. 43).*

Слід відзначити, що нерівномірність, переривчастість мовлення мовця теж можна вважати маркером інтенсивності емоційної реакції, оскільки іноді буває досить складно висловити осуд, унаслідок чого мовець відчуває труднощі в підборі слів, виразів, які б краще відповідали певній комунікативній ситуації. Переривання висловлення відбувається через емоційно напружену ситуацію, викликану надмірністю почуттів. Тому при вираженні осуду мають місце так звані “паузи хезитації”. Удаючись до хезитацій, мовець таким чином намагається тактовніше виразити осуд. Проаналізуємо приклад:

(6) *"Swiftly now, do not fight me. There isn't much time. We ..." There came a long pause, then, "You should've told us you were pregnant!" (F. Herbert. Dune, p. 200).*

Із наведеного прикладу видно, що мовець здивований і обурений, тому його мовлення переривчасте. Використання паузи засвідчує, що мовець довго роздумував перед тим, як висловити осуд, не будучи впевненим у правильності свого рішення. Отож пауза, яка передує словам мовця, виражає негативну емоційну реакцію, що підтверджується у вербальному компоненті.

При вираженні осуду комунікативно значиме мовчання може супроводжуватися описом інших НВК (міміка, жести, рухи тіла тощо). Оскільки

погляд є найпоширенішим НВК у вираженні осуду, мовчання часто поєднується з несхвальним поглядом. Наприклад:

(7) *A buzz rose from the Accepted as they realized what was happening. The Aes Sedai watched in silence. Disapproving silence. (R. Jordan. The Dragon Reborn, p. 122).*

Мовчання також може бути доповнене іншими кінесичними компонентами (нахмуритись, відвернутися тощо). Наприклад:

(8) *Moiraine saw Egwene's lips moving, the words crushed beneath the jubilation. She could read them, though. "No, Rand. Please, no. Please don't." On the far side of Rand, Mat was frowning in disapproving silence (R. Jordan. The Shadow Rising, p. 196);*

(9) *Corrie turned away quickly before Annalise saw the fury in her eyes. The bastard! She was thinking to herself (S. Lewis. Obsession, p. 372).*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз текстових фрагментів художніх творів дає нам підставу стверджувати, що мовчання досить часто використовується для вираження осуду. Для опису мовчання і пауз хезитації автором в тексті використовуються різноманітні лексичні одиниці (дієслова, іменники, дієслівні й іменні сполучення), а також пунктуаційні засоби.

Комунікативно значиме мовчання зберігає зміст висловлень осуду. Основна причина мовчазного вираження осуду – небажання образити об'єкт осуду. Іноді мовець вважає недоцільним висловлювати свою точку зору вголос, знаючи, що його висловлення не матиме належного ефекту, або він не може виразити свої почуття словами, тобто вербалізувати свої емоції. Отже, мовчання виражає реакцію на таку дію, що вимагає оцінки в ситуації, коли від словесного оформлення бажано відмовитись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова Н. Т. Невербальные мыслительные акты в “зеркале” рационального сознания : *Вопр. философии*. 1997. № 7. С. 99–140.
2. Арутюнова Н. Д. Молчание: контексты. *Логический анализ языка : Язык речевых действий*. М. : Наука, 1994. 188 с.
3. Бєлова А.Д. Індивідуальна картина світу: інтерпретація і використання лінгвістичних ідей в НЛП : *Зб. наук. ст. “Мовні і концептуальні картини світу”*. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. № 7. С. 36–43.
4. Богданов В. В. Молчание как нулевой речевой знак и его роль в вербальной коммуникации. *Языковое общение и его единицы : Межвуз. сб. науч. тр.* Калинин : Изд-во КГУ. 1986. С. 12–18.
5. Вансяцкая Е. А., Карташкова Ф. И. Невербальные компоненты коммуникации в английском художественном тексте. *Иваново : Иван. гос. ун-т*, 2005. 152 с.
6. О'Коннор Джозеф. НЛП: Практическое руководство для достижения планируемых результатов / Пер. с англ. Т. Новиковой. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. 448 с.
7. Почепцов Г. Г. Молчание как знак. *Анализ знаковых систем: история логики и методологии науки*. К. : Вища шк., 1986. С. 86–92.

8. Черняк О.П. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості висловлень осуду (на матеріалі англомовного художнього дискурсу) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2009. 20 с.
9. Bruneau T. J. Communicative Silences: Forms and Functions. *The Journal of Communication*. 1973. Vol. 23. P. 17–46.
10. Crystal D. *Linguistics* / D. Crystal. – London : Penguin Books, 1997. – 267 p.
11. Levinson S. *Pragmatics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 420 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Bujold L. McMaster. *Brothers in Arms*. 148 p.
2. Card O.S. *Heartfire*, 1998. 195 p.
3. Herbert F. *Dune*. 220 p.
4. Jordan R. *Snow : The Prologue to Winter's Heart*. 79 p.
5. Jordan R. *The Dragon Reborn*. 138 p.
6. Jordan R. *The Shadow Rising*. 230 p.
7. Lewis S. *Obsession*. L. : A Mandarin Paperback, 1996. 663 p.
8. Lumley B. *E-Branch: Invaders*. 310 p.